

Kijowski, Jerzy

Ziemie województwa ostrołęckiego pod koniec I wojny światowej i w pierwszych latach II Rzeczypospolitej

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 3, 7-16

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZIEMIE WOJEWÓDZTWA OSTROŁĘCKIEGO POD KONIEC I WOJNY ŚWIATOWEJ I W PIERWSZYCH LATACH II RZECZYPOSPOLITEJ

Chcę ukazać wydarzenia, które miały miejsce na ziemiach obecnego województwa ostrołęckiego w okresie rodzenia się i początków II Rzeczypospolitej. Były to ziemie północnego Mazowsza wchodzące w skład powiatów: ostrołęckiego, makowskiego, przeważającej części ostrowskiego i przasnyskiego, jak też mniejszej części pułtuskiego i radzyńskiego.

Początkowo cezura czasowa sięga lat 1917 i 1918, a zamyka się na połowie 1920 roku, tj. w momencie dotarcia na te ziemie działań wojennych.

W pracy swej wykorzystałem różnorodne, dostępne mi materiały źródłowe. Są to archiwalia, statystyki, prasa centralna i regionalna, pamiętniki, wspomnienia, relacje, kroniki i inne źródła drukowane, jak i niedrukowane. Z opracowań szczególnie pomocne były monografie miejscowości w woj. ostrołęckim¹, sięgnąłem również po wcześniejsze własne teksty².

Pierwsza wojna światowa spowodowała znaczne pogroszenie sytuacji gospodarczej na ziemiach obecnego województwa ostrołęckiego. Znalazły się one bezpośrednio na linii frontu niemiecko-rosyjskiego. Wzdłuż Narwi budowane były umocnienia obronne, dlatego też miejscową ludność zmuszano do prac fortyfikacyjnych, stosowano rekwizycje i żądano podwód³.

Na wiosnę 1915 roku rozpoczęły się bezpośrednie działania wojenne, w wyniku których przyfrontowe miasta — w tym Ostrołęka, Maków, Przasnysz i Chorzele — zostały zniszczone przez ostrzał artyleryjski i bombardowania lotnicze. Po klęsce wojska rosyjskie rozpoczęły odwrót połączony z ewakuacją ludności i paleniem budynków.

Okupant niemiecki rozpoczął natychmiast eksploatację tych ziem, a szczególnie wywóz drewna. W tym celu zbudowana została w latach 1916-1917 kolejka wąskotorowa z Ostrołki przez Myszyniec do Nowogrodu i Łomży. Niemcy dokonywali także masowych rekwizycji żywności, inwentarza i przedmiotów codziennego użytku.

W miastach i we wsiach zapanował głód. Artykuły żywnościowe objęte zostały przydziałami kartkowymi, a głównym pokarmem były ziemniaki.

Po wybuchu wojny zaczęły powstawać Komitety Obywatelskie, m.in. w Ostrołęce, Makowie, Ostrowi i Przasnyszu, przemianowane następnie na Powiatowe Rady Opiekuńcze.

¹ Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka — dzieje miasta*, Warszawa 1979; *Maków Mazowiecki i ziemia makowska*, Warszawa 1984; *Ostrów Mazowiecka. Z dziejów miasta i powiatu*, Warszawa 1975.

² *Ruch ludowy na ziemiach obecnego województwa ostrołęckiego*, Ostrołęka 1982; *Ruch rewolucyjny w powiecie ostrołęckim w okresie międzywojennym 1918-1939*; *Uczestnicy Rewolucji Październikowej z terenu obecnego województwa ostrołęckiego*, Ostrołęka 1988

³ Archiwum Państwowe w Białymstoku, Kancelaria Gubernatora Łomżyńskiego 1867-1918, sygn. 1327-1328

Inicjatorami powołania Komitetu w Ostrołęce byli: Władysław Glinka — ziemianin z Suska (gm. Rzekuń) i jego syn Jan Glinka, Aleksander Iżycki — ziemianin z Czarnowca (gm. Rzekuń), ks. Lissowski — wikariusz ostrołęcki, ks. Franciszek Nowakowski — wikariusz z Rzekunia, dr Józef Psarski z Ostrołęki i Stanisław Nosek — gospodarz z Troszyna. Prezesem Powiatowego Komitetu Opiekuńczego wybrano Jana Glinkę, a Miejskiego w Ostrołęce — ks. Lissowskiego.

Wkrótce zorganizowano komitety we wszystkich miastach i gminach Kurpiowszczyzny⁴.

W czasie okupacji rozpoczęła także działalność tajna struktura niepodległościowa, jaką była Polska Organizacja Wojskowa.

W Ostrołęce jej pracami kierował przysłany z Warszawy Witold Żbikowski, działacz Polskiej Partii Socjalistycznej, a najbardziej aktywnymi członkami byli ks. Lissowski i Marta Pęksa.

W Makowie Polska Organizacja Wojskowa powstała w 1916 roku z inicjatywy delegata Komendy Głównej tej organizacji Aleksandra Grózewskiego. Placówka makowska podlegała okręgowi pułtuskiemu, komendantem obwodu był Szembek-Ogórkiewicz, a komendantem miasta Jatzak-Jackowski. Jednym z jej najbardziej czynnych członków okazał się Tadeusz Hołwko, późniejszy wybitny działacz sanacyjny i publicysta⁵.

Również na terenie powiatu przasnyskiego w 1916 roku powstała Polska Organizacja Wojskowa. Jej placówki i sekcje bojowe utworzono w Przasnyszu, Chorzelażach i niektórych gminach.

Ciekawą inicjatywą zrealizowaną przez placówkę w Bogatem było usypanie w tej miejscowości kopca i umieszczenie na nim tablicy z okazji 100 rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki⁶.

W Tłuszczu główną bazą działalności POW były organizacje strażackie w Tłuszczu i Chrzęsem, zaś komendantem na ten teren wyznaczono Feliksa Tarczyńskiego. Wciągnął on do organizacji młodzież i niektórych gospodarzy; jej oddziały powstały w Postoliskach, Jarzębiej Łące, Mokrej Wsi i Tłuszczu. Tarczyńskiemu pomagali nauczyciel Włodzimierz Chrzanowski oraz Józef Miąskiewicz, Zygmunt Brzuszczyński i J. Rajchert⁷.

W szeregach POW gromadziła się przede wszystkim młodzież, szczególnie z terenu wsi. Kolportowano literaturę niepodległościową i prowadzono ćwiczenia zbrojne. Niemcy początkowo tolerowali działalność Polskiej Organizacji Wojskowej, następnie zaczęli się jej przeciwstawiać, w związku z czym musiała ona działać konspiracyjnie. Zdarzały się również przypadki aresztowań powoiaków, jak np. w roku 1917 w Makowie, co znacznie osłabiło miejscową organizację.

Wszystkie ważniejsze stanowiska i urzędy były obsadzone przez Niemców, z tym, że pod koniec okupacji, pod naciskiem opinii polskiej na niektóre z nich mianowano Polaków. Tak np. w Ostrołęce burmistrzem był Niemiec, który w dniu 31 marca 1917 roku mianował 4 ławników: 2 Polaków i 2 Żydów. W Makowie magistratem kierował Stanisław Artyfikiewicz przy pomocy wiceburmistrza i dwóch ławników, zaś w Ostrowi przez kilka dni burmistrzem był Ludwik Mieczkowski⁸.

⁴ W. Glinka, *Pamiętniki z Wielkiej Wojny*, Warszawa 1927, t. I, s. 24-26. Pojęcia Kurpiowszczyzna używam zamiennie dla ziem obecnego województwa ostrołęckiego, chociaż nie jest to w pełni ścisłe.

⁵ J. Wesolek, *Monografia miasta Makowa*, Maków 1938, s. 38-41

⁶ A. Drwęcki, *Z działalności Związku Nauczycielstwa Polskiego w Przasnyszu (okres 1917-1945)*, W „Przasnyska oświata i kultura w okresach pokoju”, Warszawa — Przasnysz 1988, s. 7, także w artykule tegoż autora w niniejszym tomiku

⁷ S. Kielak, *Tuszcz. Wieś — osada — miasto 1447-1980*, s. 35, maszynopis (w posiadaniu autora)

Dominujące wpływy polityczne na ziemiach obecnego województwa ostrołęckiego mieli zwolennicy endecji i powiązanych z nią organizacji. Opanowali oni Rady Opiekuńcze, koła Polskiej Macierzy Szkolnej oraz Towarzystwa Kółek Rolniczych. Czołowi działacze Narodowej Demokracji z tego okresu — to Jan Harusewicz, Jan Dołęga-Zakrzewski i Ludwik Mieczkowski z powiatu ostrowskiego, Władysław Glinka i Józef Psarski z ostrołęckiego oraz Aleksander Żebrowski z makowskiego.

Z endecją ściśle współpracowało duchowieństwo rzymskokatolickie, odgrywające na tym terenie dość istotną rolę. Kler katolicki obok ziemian i nielicznej inteligencji przewodził we wszystkich organizacjach i towarzystwach społeczno-gospodarczych, oświatowych i samorządowych oraz charytatywno-opiekuńczych. Tak np. w Goworowie (pow. ostrołęcki) przewodniczącym Rady Opiekuńczej był ksiądz kanonik Werner, zaś zastępcą i skarbnikiem ksiądz Turowski, w Ostrołęce znaczną rolę odgrywał ksiądz Lissowski, w Rzekuniu ksiądz Nowakowski, a w Kadzidle ksiądz Sławiński⁹.

Drugim, obok endecji, wpływowym ugrupowaniem politycznym na Kurpiowszczyźnie był ruch ludowy reprezentowany przede wszystkim przez PSL „Wyzwolenie”. Stronictwo to powstało w 1915 roku i już w latach 1916-1918 odnotować możemy fakty świadczące o jego działalności na terenie obecnego województwa ostrołęckiego. M.in. w powiecie ostrołęckim odbyło się kilka wieców politycznych, a już w 1917 roku stwierdzono istnienie kilkunastu kół „Wyzwolenia” w powiatach ostrołęckim, ostrowskim i makowskim. To w ich imieniu w obradach I Zjazdu PSL „Wyzwolenie”, który odbył się w czerwcu 1918 roku w Lublinie, uczestniczył Piotr Kaczyński z Dylewa jako reprezentant powiatu ostrołęckiego i ostrowskiego¹⁰.

Jeszcze w warunkach okupacji niemieckiej wyrosli pierwsi działacze ruchu ludowego, tacy, jak wspomniany Piotr Kaczyński z Dylewa, Stanisław Krawczyk z Lask, Józef Wyrębek z Dylewa, Piotr Młynarski z Wachu (wszyscy powiat ostrołęcki), Waclaw Grabowski z Sielca kolonii, Czesław Ferenc z Przytuł, Stanisław Chodup z Płoniaw (pow. makowski), Józef Kubat z Grądów (pow. ostrowski), Roman Janowski z Ostrowi, Paweł Michalik ze Stoku (pow. ostrowski), Stanisław Kielak z Chrzęsnego oraz Wincenty i Bolesław Koskowsy z Klembowa (pow. radzywiński)¹¹. Główne ośrodki „wyzwoleńców” w tym okresie stanowiły gminy: Komorowo i Poręba w ostrowskim, Dylewo, Czerwin i Szczawin w powiecie ostrołęckim, Krasnosielc w makowskim, Zatory w pułtuskim oraz Tłuszcz i Klembów w radzywińskim.

Polskie Stronictwo Ludowe „Piast” odgrywało na tym terenie znacznie mniejszą rolę. Koła tego Stronictwa istniały m.in. we wsi Rozwory gm. Rzekuń, wsi Grucele gmina Troszyn (pow. ostrołęcki), gminach Płoniawy i Gąsewo w pow. makowskim, jak też w gminie Karwacz w pow. przasnyskim. Ze znanych działaczy wyróżnić należy Leona Święcickiego z Grucel i Jana Ejdysa z Gąsewa.

Z innych stronictw odnotować należy działalność Zjednoczenia Ludowego, a następnie Polskiego Zjednoczenia Ludowego, organizacji o nachyleniu prawicowym. Koło Zjednoczenia Ludowego w liczbie około 30 członków zorganizowane zostało w lipcu 1917 roku z inicjatywy A. Gwardysa, a w kwietniu 1918 roku liczyło już ponad 80 członków.¹²

⁸ Ludwik Mieczkowski był jeszcze dwukrotnie burmistrzem w Ostrowi w latach 1918 i 1921-1928

⁹ „Gazeta Świąteczna” nr 1930 z 27.I.1918 r., s. 5

¹⁰ „Wyzwolenie” nr 10 i 11 z 18.III.1917 r.; K. Sarnowski, *Monograficzny zarys rozwoju ruchu ludowego w pow. Ostrow Mazowiecka*, Archiwum Zakładu Ruchu Ludowego, sygn. 0-128, s. 25

¹¹ „Wyzwolenie” Nr 4 z 1919 r., K. Sarnowski, *Z działalności ruchu ludowego w pow. Maków Mazowiecki*, Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego, Warszawa 1968, nr 10, s. 348

¹² „Zorza” nr 28 z 19.V.1918 r., s. 198

Niewątpliwy wpływ na odzyskanie niepodległości przez Polskę wywarło zwycięstwo Rewolucji Lutowej, a następnie Rewolucji Październikowej w Rosji. Wzięło w nich udział liczne grono Polaków, w tym również mieszkańcy obecnego województwa ostrołęckiego, m.in. Wincenty Jastrzębski z Przystani (pow. makowski), Michał Nałęcz z przasnyskiego, Konstanty Będkowski z Ostrołki czy też Stanisław Sulima z Tłuszcza¹³.

Rozbrajanie okupacyjnych wojsk niemieckich rozpoczęło się na naszym terenie, podobnie jak i w całej Polsce, w dniu 11 listopada 1918 roku.

W Ostrowi rozbrojenia dokonali żołnierze tzw. Polnische Wehrmacht stacjonujący w koszarach w Komorowie oraz elewi Szkoły Podchorążych Piechoty. Na ich czele stał kpt. Marian Kukiel, późniejszy generał, historyk, minister rządu londyńskiego. Pomagali mu mieszkańcy miasta, którzy utworzyli Straż Obywatelską z Józefem Tarkowskim na czele. Ponieważ jedna z kompanii niemieckich uchodząca aż na drugą stronę Bugu zaczęła rabować ludność cywilną, w pościg za nią ruszył mały oddział Polskich Sił Zbrojnych. Dopędzono Niemców pod Zieleńcem i mimo znacznej przewagi zmuszono do złożenia broni oraz odebrano tabor składający się z kilkudziesięciu wozów, jak też stada pędzonego bydła. „Ta kompania niemiecka — refleksyjnie stwierdził polski dowódca akcji — wychowana w żelaznej dyscyplinie, wyszkolona i uzbrojona wyśmienicie, przed kilku dniami zaskoczona również w nocy, nawet przez liczniejszego przeciwnika, stoczyłaby długą i zaciętą walkę, zanimby uległa. Tymczasem dziś zdemoralizowana wiadomościami z kraju, pozbawiona właściwego dowództwa, a dowodzona przez jakiś Soldatenrat — ta sama kompania uległa zaledwie nam kilku”¹⁴.

W Ostrołęce już na początku listopada pułk dragonów niemieckich stacjonujący w Wojciechowicach i liczący około 700 ludzi zażądał od Tymczasowego Komitetu Powiatowego gwarancji bezpiecznego przemarszu do granicy z Prusami Wschodnimi, grożąc zniszczeniem budynków w mieście i na trasie. Wychodząc z Ostrołki przez most na Narwi, a następnie w kierunku Myszynca i Szczytna, pułk zabrał ze sobą część broni.

Pozostali oficerowie i żołnierze udali się na dworzec kolejowy. Członkowie POW, Ochotniczej Straży Pożarnej i osoby niezorganizowane, w tym młodzież szkolna rozbroili ich bez jakiegokolwiek oporu.

Na czele grupy ostrołęckiej POW stał wówczas Kłyckiński z Grabowa i on to w dniu 11 listopada zawiesił biało-czerwoną flagę na ostrołęckim ratuszu¹⁵.

W Makowie, między innymi ze względu na słabość zdziesiątkowanej aresztowaniami organizacji POW, nie dokonano rozbrojenia Niemców. Opuścili oni miasto z bronią i udali się w kierunku Prus.

W Przasnyszu członkowie POW i Straży Pożarnej już od rana 11 listopada wydobywali broń z różnych skrytek, gromadząc ją w mieszkaniu naczelnika Straży Ogniowej Galewskiego. W nocy opanowany został urząd pocztowo-telegraficzny, zaś rankiem 12 listopada zajęto Urząd Powiatowy, rozbrajając znajdujących się tam 8 żandarmów i 80 osób cywilnych. Najdłużej trwały pertraktacje z oddziałem wojska niemieckiego, który w sile około 250 żołnierzy stacjonował w koszarach wojskowych. Dopiero po dłuższym czasie Niemcy złożyli broń udając się w kierunku granicy z Prusami Wschodnimi¹⁶.

¹³ J. Kijowski, „Uczestnicy Rewolucji Październikowej...”

¹⁴ B. Dymek, *Ostrów Mazowiecka w latach 1918-1939*, W: „Ostrów Mazowiecka. Z dziejów miasta i powiatu”, s. 207; T. Łossowski, *Listopad 1918, Legendy i Fakty*, „Polityka” nr 45 (136) z 10.XI.1984

¹⁵ D. Majewski, *Wspomnienia nauczyciela z lat 1938-1945*, Wrocław 1959, s. 100; T. Kruszewski, *Hace avis protege, Ostrołęka 1918-1960*, 1980 r., maszynopis (w posiadaniu autora) s. 3

¹⁶ „Głos Ziemi Przasnyskiej” nr 3 z 14.XI.1919 r., s. 3

Najtrudniej przyszło rozbrojenie Niemców w Tłuszczu. Zabarykadowali się oni na stacji kolejowej, którą atakowali członkowie POW. Po krótkiej wymianie ognia Niemcy poddali się, zostawili broń i opuścili miasto. Tymczasem inny oddział niemiecki ruszył z kierunku Niegowa na Tłuszcz. Peowiaci zaatakowali ich pod Mokłą Wsią i otoczyli, a po zabranii broni wypuścili¹⁷.

Po rozbrojeniu wojsk niemieckich i ich wyjściu do Prus Wschodnich, Kurpiowszczyznę opuszczali także urzędnicy niemieccy, co dla przykładu w Ostrołęce miało miejsce 11 listopada, a w Ostrowi 12 listopada.

Niezwłocznie ważniejsze stanowiska zostały obsadzone przez Polaków, przy czym byli to głównie przedstawiciele endecji. Wybierano, bądź też mianowano komisarzy powiatowych (starostów), burmistrzów i wójtów.

W Ostrowi już w dniu wyzwolenia mieszkańcy na zaimprovizowanym zgromadzeniu publicznym wybrali na komisarza miasta i powiatu lekarza powiatowego, dr. Wacława Szaykowskiego, na sekretarza zaś aptekarza Jana Zakrzewskiego. W trzy dni później, tj. 14 listopada, komisarzem powiatowym mianowany został właściciel ziemski z Zalesia Józef Szczuka.

W Ostrołęce powiatowym komisarzem rządu został Władysław Ksepko¹⁸, pierwszym zaś komisarycznym burmistrzem Iwański vel Iwanowski, z zawodu geodeta, mianowany na to stanowisko przez starostę na wniosek członków POW¹⁹.

Przed nowymi władzami stanęły niezwykle trudne zadania, z których najważniejszymi były problemy organizacyjne, sanitarne i odbudowa zniszczonych budynków mieszkalnych, inwentarskich oraz publicznych. Pod względem administracyjnym tereny obecnego województwa znalazły się w dwóch województwach: białostockim (powiat ostrołęcki i ostrowski) oraz warszawskim (przasnyski, pułtuski, makowski, radzyński).

19 stycznia 1919 roku odbyły się wybory do Sejmu. Zdecydowane zwycięstwo na naszym terenie odnieśli zwolennicy endecji zdobywając około 70-80% oddanych głosów. Przypisywano im szczególnie zasługi w odzyskaniu niepodległości, a poza tym usilną propagandę na ich rzecz prowadził kler katolicki. Z innych stronnictw politycznych stosunkowo najwięcej głosów padło na listy partii ludowych, a konkretnie PSL „Wyzwolenie”, bo tylko to ugrupowanie wzięło udział w wyborach na naszym terenie. Około 30% uzyskali „wyzwoleńcy” w powiecie radzyńskim, po około 20% w powiecie ostrowskim i pułuskim, ponad 10% w ostrołęckim, około 5% w przasnyskim i tylko 0,7% w makowskim. Pewne ilości głosów (np. 5,1% w makowskim i 1,5% w ostrołęckim) zdobyła Polska Partia Socjalistyczna; głosy padły i na listy żydowskie²⁰.

Po wyborach sejmowych rozpoczęły się wybory samorządowe w powiatach, miastach i gminach.

Nominalnie najwyższymi organami samorządowymi w powiatach były Sejmiki Powiatowe, w miastach i gminach rady miejskie bądź gminne. W skład Sejmiku wchodziły przedstawiciele poszczególnych jednostek administracyjnych, tj. miast i gmin. Pracami Sejmiku kierował mianowany przez zwierzchnie władze administracyjne starosta zwanym też komisarzem powiatowym lub rządowym. Zakres jego władzy był bardzo szeroki. Kierował on w zasadzie wszystkimi dziedzinami życia, a więc administracją, sprawami

¹⁷ S. Kielak, op. cit., s. 36

¹⁸ Według Antoniego Opęchowskiego (relacja ustna) pierwszym komisarzem rządu na powiat ostrołęcki był Julian Andrzejczyk z Łączyna, gm. Troszyn.

¹⁹ Informacja ustna Waldemara Kutza.

²⁰ W powiecie makowskim 79%, w ostrołęckim ok. 80%, w ostrowskim ok. 67%. Statystyka wyborów do Sejmu Ustawodawczego, Wyniki wyborów do Sejmu 26.I.1919 r., Warszawa 1921

bezpieczeństwa, porządku publicznego i politycznymi. Sejmik powoływał członków Wydziału Powiatowego, Radę Szkolną Okręgową, Komitet Robót Publicznych i inne stałe bądź okresowo działające komisje lub komitety.

Sejmik Powiatowy w Ostrowi ukonstytuował się 3 marca 1919 roku w składzie 26 osób²¹. Wybrano także 6 członków Wydziału Powiatowego²². Starostą w tym czasie, już trzecim z kolei po wcześniej wspomnianych Władysławie Szczukowskim i Józefie Szczuce, był Władysław Salinger, pełniący tę funkcję do końca stycznia 1921 roku. W Przasnyszu w 1919 roku pracami Sejmiku liczącego 25 osób kierował starosta dr Stanisław Bryła, a jego zastępcą był inżynier Jan Roliński²³. Częste zmiany starostów miały miejsce w powiecie ostrołęckim. Po Władysławie Ksepko, pełniącym swą funkcję od 17 grudnia 1918 roku, stanowisko starosty objął hrabia Jan Dunin Borkowski sprawując je do połowy 1920 roku. Następnie przez kilka miesięcy starostą był Szymon Wiński, a po nim pełnił obowiązki Eustachiewicz (do 1922 roku)²⁴.

W 1919 roku ukonstytuowała się także przeważająca część władz i gmin na terenie obecnego województwa ostrołęckiego. W miastach były to rady miejskie oraz burmistrz, ich zastępcy i ławnicy, a w gminach rady gminne, wójtowie, ich zastępcy i pisarze. Tak np. w Ostrołęce wybory do rady miejskiej odbyły się 11 marca 1919 roku. Wybrano 24 radnych, w tym 19 Polaków oraz 5 Żydów. Byli to głównie kupcy, rzemieślnicy i rolnicy. Również 24 radnych wybranych zostało do rady miejskiej w Ostrowi 9 czerwca 1919 roku. Dopiero 14 grudnia 1919 roku odbyły się wybory rady miejskiej w Makowie. Stanowiło ją 23 radnych, w tym 13 stanowili Żydzi.

Ważną rolę w bezpośrednim kierowaniu życiem społeczno-gospodarczym na swym terenie odgrywały Zarządy Miejskie, a w gminach Zarządy Gminne. Na czele Zarządów Miejskich, zwanych też magistratami, stali burmistrz. Zarządy te liczyły od 3 do 5 osób i tak np. w Makowie w jego skład od 19 grudnia 1919 do sierpnia 1920 roku wchodził: Stanisław Artyfikiewicz jako burmistrz, Antoni Wardaszko — wiceburmistrz oraz Florian Sobieski i Abram Hilel Szejnberg jako ławnicy, a od sierpnia 1919 roku do sierpnia 1922 roku Karol Włoczkowski jako burmistrz, Florian Sobieski i Chil Majer Flatan jako ławnicy²⁵. W Ostrowi magistrat liczył 5 osób. Funkcję burmistrza od 11 listopada 1918 roku do 22 grudnia 1918 roku sprawował Ludwik Mieczkowski, od 22 grudnia 1918 roku do 1921 roku Jan Kempisty, po czym ponownie aż do 1928 roku Ludwik Mieczkowski. W Ostrołęce po komisarycznym burmistrzu Iwańskim vel Iwanowskim funkcję tę pełnił z mianowania od 17 grudnia 1918 roku Władysław Banach, który został następnie wybrany burmistrzem na posiedzeniu Rady Miejskiej 31 marca 1919 roku i sprawował to stanowisko aż do 1927 roku²⁶. Pierwszym burmistrzem w Przasnyszu był Maciej Żmijewski (1918-1920), a następnie do 1925 roku Bronisław Matuszewski²⁷.

²¹ Dziennik Urzędowy Komisarza Rządowego na powiat ostrowski, nr 3, Ostrow dn. 7 maja 1919 r., s. 4; B. Dymek op. cit. s. 209 pisze, że Sejmik Powiatowy liczył kilkunastu członków, co nie jest ściśle

²² Zostali nimi: Stanisław Subda z Kalinowa (gm. Orło), Józef Szczuka z Zalesia (gm. Komorowo), Szczepan Żebrowski z Nienalt (gm. Zaręby Kościelne) i Stefan Szretter z Drewna Konarzy (gm. Boguty). Dziennik Urzędowy Komisarza Rządowego na powiat ostrowski nr 3, Ostrow dn. 7 maja 1919 r., s. 4

²³ Protokół z posiedzenia Sejmiku Powiatowego w dniu 14 października 1919 r. o godz. 11 rano, s. 1

²⁴ Wykaz starostów ostrołęckich podaje w oparciu o materiały opracowane przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną w Ostrołęce, oparte głównie na informacjach Zofii Niedziałkowskiej.

²⁵ B. Dymek, *Maków Mazowiecki w latach między I i II wojną światową*, W: „Maków Mazowiecki i ziemia makowska”, Warszawa 1984, s. 123

²⁶ Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka...*, s. 354

²⁷ Informacja ustna Aleksandra Drwęckiego.

Znane są nazwiska niektórych pierwszych wójtów na naszym terenie. Tak np. w Tuszczu był nim Stanisław Kielak z Chrząsnego, a następnie Józef Miąskiewicz z Tuszcza, w Komorowie — Paweł Kubat, w Brańszczyku — Antoni Kuczyński z Trzcianki, w Długosiodle — Michał Kulesza z Dąbienicy, w Jasienicy — Franciszek Goca z Jasienicy, w Orle — Jan Przywoźny, w Piskach — Stefan Piskowski²⁸.

W starostwach zatrudnionych było kilkadziesiąt osób zajmujących się różnymi problemami. Jak wynika z protokołu posiedzenia Sejmiku Powiatowego w Przasnyszu z 14 października 1919 roku, funkcjonowały tam komórki zajmujące się m. in. sprawami finansowymi, drogowymi, budowlanymi, aprowizacyjnymi, rolnymi i samorządowymi. Przy Sejmiku działał również Zarząd Komunalnej Kasy Oszczędności, Komisja Świadczeń Wojennych, Komisja Apropowizacyjna i Rada Szkolna Okręgowa. Liczba pracowników magistratów miejskich była znacznie mniejsza i dla przykładu, w Ostrowi w 1919 roku było 47 pracowników, w tym tylko 9 etatowych i aż 34 zatrudnionych okresowo. Jeszcze mniej osób pracowało w administracji gminnej. Byli to najczęściej sekretarz, ewentualnie zastępca, pisarz i woźny.

Teren Kurpiowszczyzny był ogromnie zniszczony w wyniku wojny, okupacji i rewizycji. Szczególnie dotknęło to miejscowości leżące na głównym kierunku działań wojennych, a więc m.in. Ostrołękę, Maków i Przasnysz. Powiat ostrołęcki uznany został wraz z augustowskim za najbardziej zniszczony w Polsce, a w samym mieście Ostrołęce straty w budynkach obliczono na około 75%²⁹. Bardzo ucierpiały także budynki użyteczności publicznej i przykładowo w Ostrołęce, ze względu na gruntowne zniszczenie ratusza i gmachu progimnazjum, magistrat i szkołę umieszczono w zabudowaniach poklasztornych.

Do najważniejszych problemów, jakie stanęły przed młodymi władzami państwowymi należały problemy odbudowy, zaopatrzenia ludności w żywność, sprawy oświaty i opieki zdrowotnej.

Wkrótce po odzyskaniu niepodległości przystąpiono do poprawy stanu budynków, remontów i odbudowy zniszczonych obiektów. Dotyczyło to zarówno budynków mieszkalnych, jak i gospodarskich. Podejmowane były także usiłowania uzyskania dodatkowych środków od władz centralnych. W Ostrowi władze miejskie wystarały się w 1919 roku o pożyczkę z Ministerstwa Robót Publicznych w wysokości 100 tysięcy marek polskich, przeznaczając ją przede wszystkim na budowę szosy do cmentarza i odbudowę domów.

O sprawie odbudowy dyskutowano na pierwszym posiedzeniu Sejmiku Powiatowego w Ostrowi 3 marca 1919 roku, podejmując uchwałę następującej treści: „W celu umożliwienia akcji odbudowy zrujnowanych gospodarstw i budowli Sejmik uchwała upoważnić Wydział Powiatowy i Komisarza Rządowego do użycia na ten cel pozostałości budżetowych do MK 100.000 (sto tysięcy), a także do zaciągnięcia ze Skarbu Państwa bezprocentowej pożyczki długoterminowej do wysokości pół miliona marek spłacanej ratami w przeciągu 20 lat. Za spłatę powyższej pożyczki gwarantuje Sejmik całym obecnym i przyszłym majątkiem powiatowego Związku Komunalnego”.

Również władze powiatowe i miejskie Ostrołęki po silnych staraniach, włącznie z wystąpieniem w tej sprawie w Sejmie, uzyskały znaczne środki z puli centralnej na

²⁸ S. Kielak, op. cit., s. 36; Dziennik Urzędowy Komisarza Rządowego na powiat ostrowski, nr 3. W skład gminy Orle wchodził do 26.I.1922 r. Brok; następnie został wydzielony a od 1.III.1922 r. znów miasto. Na czele Tymczasowego Zarządu Miejskiego stał Józef Derlatko, a pierwszym burmistrzem w Broku od XI.1923 r. był Józef Wójcicki.

²⁹ Z. Niedziałkowska, op. cit., s. 219

odbudowę. Na początku 1920 roku Ministerstwo Skarbu przyznało na odbudowę powiatu 450.000 marek zapomogi bezzwrotnej i 525.000 marek pożyczki, a na odbudowę miasta 1,5 mln marek. Godnym podkreślenia był spontaniczny ruch ludności na rzecz odbudowy swych gospodarstw³⁰.

Bardzo szybko rozpoczęły pracę szkoły polskie, przy czym niektóre z nich funkcjonowały jeszcze w okresie wojny. Np. w Przasnyszu taką szkołę zorganizował w 1917 roku Henryk Klempa, w tym samym czasie Władysław Burdyński powołał szkołę w Chorzelach, a Bączyński w Duczynie³¹. Działały także polskie szkoły w Kadzidle, Dylewie, Wachu, Nasiadkach i Łysych³². W Ostrołęce 2 szkoły czynne były w roku szkolnym 1916/1917, w następnym roku 4 szkoły zatrudniające 5 nauczycieli i obejmujące nauką 274 uczniów, a więc zaledwie znikomy procent ogółu dzieci i młodzieży³³. Funkcjonowały także szkoły średnie: koedukacyjne gimnazjum w Makowie, progimnazjum męskie, a od 1919 roku również i żeńskie w Ostrołęce oraz dwa gimnazja (męskie i żeńskie w Ostrowi³⁴).

Jednym z trudniejszych problemów, jaki stanął do rozwiązania przed administracją państwową, była sprawa aprowizacji. Ludność była wygłodzona. Występował powszechny brak podstawowych artykułów żywnościowych pogłębiany przez wielkie zniszczenia na wsi zarówno w inwentarzu żywym i martwym, jak też zasiewach. W miastach powołane zostały Komisje Apropowizacyjne, które zajęły się sprowadzaniem i rozdziałem żywności. Pewną ilość produktów uzyskano z Ministerstwa Apropowizacji oraz darów amerykańskich, część zakupiono z terenów mniej zniszczonych. Mimo to koniecznością stało się wprowadzenie kartek żywnościowych na chleb, a w niektórych miejscowościach i na inne artykuły. Tak np. w Ostrołęce w sierpniu 1919 roku na jednego mieszkańca wydano 60 dkg cukru, 80 dkg soli, 40 dkg słoniny i niewielką ilość mąki³⁵.

Zły był również stan sanitarny, szwankowała zdrowotność mieszkańców naszego regionu. Powszechnie szerzyły się różnorodne choroby i epidemie. Opieka lekarska była niedostateczna. By choć w części poprawić warunki sanitarne, rozpoczęto budowę łaźni, które powstały m.in. w Ostrowi, Makowie i Ostrołęce.

Pod względem politycznym utrzymywała się niestabilizowana sytuacja. Wśród niektórych kręgów społeczeństwa, szczególnie biedoty zarówno miejskiej, jak i wiejskiej, zaczęły się szerzyć nastroje niezadowolenia, potęgowane przez informacje przenikające z Rosji. Świadczyć o tym mogą między innymi opinie księży katolickich z naszego terenu. „Stan moralny — pisał w kronice parafii Goworowo ks. Leon Gościcki — wiele pozostawiał do życzenia. Ta parafia niegdyś piękna do p. Boga prowadzona zmieniła się, jak gorliwi parafianie mnie informowali, do niepoznania. Przyczyniły się: skutki wojny długiej, emigracja połowy parafii do Rosji, a trzecim czynnikiem były wybory w grudniu 1918 roku”³⁶ (faktycznie wybory te odbyły się w styczniu 1919 r. (przyp. J. K.)). Z kolei ks. Sadowski, proboszcz z Klembowa, informował „Kurier Warszawski”: „Ten radykalizm społeczno-obyczajowy, który teraz tam w Rosji jest praktykowany, przenosi się i do nas.

³⁰ B. Dymek, *Maków Mazowiecki w latach między I i II wojną światową...*, s. 123; Dziennik Urzędowy Komisarza Rządowego na powiat ostrowski, s. 3; Z. Niedziałkowska, op. cit. s. 222

³¹ A. Drwęcki, *Z działalności ZNP w Przasnyszu...*, s. 8

³² *Statystyka Polski, Stan szkolnictwa powszechnego XII.1917 r.*, Warszawa 1919 r., t. I

³³ *Stan szkolnictwa powszechnego w grudniu 1917 r. na terytorium obu byłych jeneralnych gubernatorstw: warszawskiego i lubelskiego*, Warszawa 1919, s. 26

³⁴ T. Zaniewski, *Zarys dziejów Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego w Ostrowi Mazowieckiej (W): „Głos Ostrowi”*, Ostrów Mazowiecka 1979, s. 45

³⁵ Z. Niedziałkowska, op. cit., s. 221

³⁶ L. Gościcki, *Kronika parafii Goworowo (w posiadaniu parafii Goworowo)*, s. 46

Ci, co stamtąd wracają, to inni ludzie. Oni nas już niezupełnie rozumieją, oni już się dziwią, że to tak jest u nas. Oni mają pełne głowy „wolnościowych idei”. Tak mówią, to ich słowa. Teraz trzeba te naleciałości z nich wyplenić. A jak to czasem trudno. Oni przecież mają gotowe argumenty, gotową krytykę i co gorsza — praktykę. Do ich umysłów i serc nie zawsze trafiają dawniej używane zaklęcia i słowa. Trzeba słów innych. Otóż to — pomyślałem sobie — trzeba innych metod postępowania”³⁷.

Na terenie obecnego województwa, ze względu na jego wybitnie rolniczy charakter i niewielką ilość zakładów przemysłowych, najczęściej występującą formą walki rewolucyjnej były strajki robotników rolnych oraz różnorodne wystąpienia chłopów. Oto niektóre przykłady. W grudniu 1918 roku chłopci ze wsi Kadzidło w pow. ostrołęckim uzbrojeni w karabiny podjęli próbę rozbrojenia milicji i straży leśnej. Doszło do strzelaniny, a interweniujący patrol wojskowy aresztował przywódców³⁸. Wiosną i jesienią 1919 roku strajkowali robotnicy rolni w pow. ostrołęckim, domagając się poprawy warunków materialnych.

Radykalny nastrój udzielił się również chłopom. Wypasali oni łąki dworskie, wyrąbali drzewo w lasach i wstrzymywali się z oddawaniem kontyngentów zbóż. Tak było m. in. w powiatach: przasnyskim, ostrołęckim, makowskim. W tym ostatnim w miejscowościach Maków, Krasnosielc i Różan do przymusowej zbiórki zboża użyto wojska³⁹.

Ważną rolę w radykalizacji robotników rolnych oraz organizowaniu ich oporu odegrał Związek Zawodowy Robotników Rolnych (ZZRR). Znamiennymi działaczami tego Związku byli wspomniani już wcześniej Piotr Ostrowski ze Szczawina i Józef Kubat.

Nastroje rewolucyjne wśród robotników znalazły swoje odbicie m.in. w organizowaniu Rad Delegatów Robotniczych. Powstawały one spontanicznie już od początku listopada 1918 roku. Jako jedna z pierwszych na Mazowszu zawiązała się 15 listopada Rada w Makowie. Drugą istniejącą na naszym terenie była wyszkowska Rada Delegatów utworzona 14 grudnia 1918 roku. Rada makowska liczyła 25 delegatów, w tym 2 działacze KPRP i 23 przedstawiciele partii żydowskiej, reprezentujących w sumie około 400 robotników, natomiast wyszkowska składała się z 12 delegatów, w tym 2 Żydów, zaś popierało ją około 300 robotników. Sekretarzem Rady w Makowie była Grünberżanka, wyszkowskiej zaś przewodniczył piekarz, Beniamin Markus. W Radach występowały niekiedy kontrowersje na tle narodowościowym. Miało to miejsce m.in. w Wyszkowie. „Istniejąca RDR — czytamy w piśmie wyszkowskiej RDR do Sekretariatu Warszawskiej Rady Delegatów Robotniczych — jednoczy tylko robotników Żydów. Wszelkie usiłowania, by robotnicy Polacy również wzięli udział w Radzie, rozbijają się o opór miejscowej organizacji PPS, pod wpływami której znajduje się Związek Zawodowy Robotników Niefachowych. Związek ten grupuje ok. 600 robotników”⁴⁰.

Już 11 listopada powstała Warszawska Rada Delegatów Robotniczych kierowana przez SDKPiL, następnie druga powołana przez PPS. W styczniu 1919 roku obie te rady połączyły się ze sobą tworząc wspólną Warszawską Radę Delegatów Robotniczych, która spełniała de facto rolę Rady Wojewódzkiej.⁴¹ Wśród zwracających się do tej Rady z prośbą o pomoc i interwencję bądź instrukcje były również rady lub robotnicy niezorganizowani z naszego terenu. Tak np. Rada Delegatów Robotniczych z Wyszkowa prosiła o przysłanie instruktora oraz obrońcy aresztowanych delegatów, zaś robotnicy

³⁷ Kurier Warszawski, nr 221 z 12.VIII.1918 r.

³⁸ Centralne Archiwum Wojskowe, Oddział II Sztab Generalny, s. 111

³⁹ Ziemia Łomżyńska, nr 9 i 15 z 1919 r.

⁴⁰ K. Sarnowski, *Z działalności ruchu ludowego w pow. Maków Mazowiecki...* s. 350

⁴¹ Akta Rad Delegatów Robotniczych, Archiwum Zakładu Historii Partii, 167/1-2

z Różana prosili o interwencję w sprawie rozbicia przez policję lokalu związku zawodowego.

Wprawdzie, ze względu na rolniczy charakter terenów Kurpiowszczyzny i wiążący się z tym słaby rozwój przemysłu, proletariats był nieliczny, ale i tu miały miejsce wystąpienia robotników. 8 stycznia 1919 roku w Ostrołęce aresztowano 10 członków Zarządu Związku Zawodowego Robotników Przemysłu Budowlanego, w tym znanego działacza socjalistycznego Pomianowskiego⁴². Na początku marca doszło do głośnych zająć w Przasnyszu. Trudna sytuacja bytowa robotników spowodowała, że zwrócili się oni do władz miejskich z żądaniem pracy lub zapomóg pieniężnych. Nastąpiły interwencje policji i aresztowania, a powtórne wystąpienie spotkało się z otwarciem ognia przez żandarmerię połową, co spowodowało ciężkie zranienie 2 robotników. W Wyszku do demonstracji robotniczych doszło 18 lutego 1919 roku, a wezwane na pomoc policji wojsko aresztowało 12 działaczy robotniczych. Powtórne zajęcia miało miejsce 12 i 13 marca, kiedy to policja skatowała w komisariacie strajkujące robotnice. W odpowiedzi na to odbył się protestacyjny pochód ludności Wyszku. Aresztowanych 12 robotników wypuszczono w obawie przed dalszymi demonstracjami. 8 października 1919 roku rozpoczął się strajk w cukrowniach. Wzięli w nim udział m.in. robotnicy z cukrowni Krasiniec. Wśród żądań na czoło wysuwano konieczność podpisania umowy zbiorowej.

W organizacjach Związku Zawodowego Robotników Rolnych, obok członków Polskiej Partii Socjalistycznej i Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”, znaleźli się również i komuniści. Tak np. Marceli Nowotko był instruktorem ZZRR na powiaty: ciechanowski, mławski, makowski, przasnyski i pułtuski, a w dniu 1 maja 1919 roku brał udział w manifestacji i pochodzie w Przasnyszu. Robotnicy rolni z powiatu przasnyskiego uczestniczyli w strajku rolnym, który wybuchł 16 października 1919 roku.⁴³

Postępujący proces odbudowy ze zniszczeń wojennych oraz tworzenia i umacniania władzy państwowej został zahamowany przez wojnę polsko-radziecką. Rozpoczęła się ona już wiosną 1919 roku, a w połowie 1920 działania wojenne dotarły na teren obecnego województwa ostrołęckiego.

Specyficzną cechą naszego regionu w omawianym okresie stały się znaczne zniszczenia wojenne. Pod względem gospodarczym były to tereny wybitnie rolnicze, przy tym o niskim poziomie kultury rolnej. Ten stan gospodarczy oraz wspomniane ogromne zniszczenia wojenne rzutowały na trudne warunki bytowe ludności.

W całej Polsce i również na Kurpiowszczyźnie charakterystyczną cechą stanowił także wybuch wielkiego patriotyzmu ludności, przejawiającego się m. in. w podejmowaniu różnorodnych akcji bojowych, szybkiej odbudowie ze zniszczeń wojennych oraz sprawnym tworzeniu polskiej władzy.

Wspólnym elementem była także duża różnorodność ugrupowań politycznych, od skrajnie konserwatywnych aż do rewolucyjnych. Przewagę wśród nich miała Narodowa Demokracja, a również rola Kościoła i jego oddziaływanie na społeczeństwo były na terenie naszego województwa większe niż w kraju.

⁴² Archiwum Mikrofilmów Zakładu Historii Partii, 673/I

⁴³ *Kronika Wydarzeń Rewolucyjnych na Mazowszu i Podlasiu (1918-1919)* (W:) *Ogłosy Rewolucji Październikowej na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa 1970, s. 353